

СМЕХ (6 адзінак): *Здалёк яшчэ раз адгукнецца гулліва-прарэзлівым смехам* (М. Зарэцкі); *Жартаўліва-іскрыстым смехам перасыпаюцца дзяўчаты...* (П. Галавач); *...Смяецца смехам звонка-рассыпчастым – сапраўдным поўным смехам* (М. Зарэцкі); *Калі ж чмель, выпушчаны на волю, зноў пусціў свой басісты звон, раздаўся такі раскаціста-звонкі, вясёлы смех Зосі, які ўжо даўно не быў чуцён і аб якім накрысе пачалі забывацца* (Я. Нёманскі); *Горш за ўсё, калі ўвушышу прасакочыць рассыпчаста-звонкі смех Ніны* (М. Зарэцкі); *Сціскаецца горла хітра-здаволеным смехам, такім, як у старасты* (М. Зарэцкі).

УХМЫЛКА (4 адзінкі): *...На твары яго бліснула лёгка-хітрая ўхмылка...* (Ц. Гартны); *Ён ішоў пасярод вуліцы, далёка пырскаючы ад сябе гразню і вадой, з радасна-здаволенай, шырокай ухмылкай...* (М. Нікановіч); *Глыбіню яе адчуў Ігнась у людзях з сурова-маўклівымі, адзначанымі цяжарам жыцця тварамі і тут жа – атрутлівую, сярдзіта-чужую ўхмылку на твары Макара і тых, хто стаяў каля яго пры дзвярах...* (К. Чорны); *Белья ад прыроды, але чорныя ад прафесіі вусы рассоўваюцца ў бакі, каб даць магчымасць выплыць з-пад губ і белых зубоў хітра-бацькоўскай ухмылцы* (К. Чорны).

РОГАТ (3 адзінкі): *Дружны бялітасна-глумлівы рогат прыгбаў апошні выбух суровага гаспадара...* (М. Зарэцкі); *І вось загрымеў так добра знаёмы Лясніцкаму густа-сіпаты з удушлівым подсвістам рогат* (М. Зарэцкі); *Пералівала песню ў дражліва-гарэзлівы рогат* (М. Зарэцкі).

ПОЗА (2 адзінкі): *Камар застыў у здзіўлена-роспачнай позе...* (Ц. Гартны); *Шчупак становіцца ў смяхотна-важную позу, хоча гаварыць урачыста й павольна, але захліпаецца радасцю...* (М. Зарэцкі).

ПЛАЧ (1 адзінка): *...І тады замест смеху нёсся нястрымана-балючы плач* (М. Нікановіч).

Такім чынам, у беларускай прозе першай паловы ХХ стагоддзя складаныя прыметнікі шырока ўжываюцца пры характарыстыцы знешніх праяў псіхалагічнага свету чалавека, робяць бачнымі глыбінныя ўнутраныя памкненні персанажаў. Для беларускай лінгвакультуры характэрны станоўчыя адносіны да выражэння эмоцый, разгорнутых апісанняў напружанага ўнутранага жыцця чалавека. Большасць зафіксаваных ад’ектыўных кампазітаў належаць Міхасю Зарэцкаму (84 %) і з’яўляюцца аказіянальнымі словамі.

Бібліяграфічны спіс

1. Вежбицкая, А. Семантические универсалии и описание языков: Грамматическая семантика. Ключевые концепты культур. Сценарии поведения / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Д. Шмелева ; под ред. Т. В. Булыгиной. – М. : Яз. рус. культуры : Кошелев, 1999. – XII, 776 с.
2. Щерба, Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

СТРУКТУРА ЎСТОЙЛІВЫХ НЕІДЫЯМАТЫЧНЫХ АТРЫБУТЫЎНЫХ СПАЛУЧЭННЯЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

І. М. Банько (Мінск, Беларусь)

Актуальнай у беларускім мовазнаўстве застаецца тэма спалучэнняў, дзе адбываецца пераасэнсаванне ў адным з кампанентаў тыпу *абстрактная ісціна, агрубелы слых, багаж ведаў, белы білет, капеечны почырк, малочная сястра, вялікі палец, паласа адчужэння, пасаджоны бацька, нямое кіно*. На нашу думку, такія спалучэнні можна абазначыць як устойлівыя неідыяматычныя спалучэнні. Устойліvasць характэрна для іх як вынік замацавання узусам новага зместу за пэўным словам са словазлучэння. Структурна ўстойлівыя неідыяматычныя

спалучэнні нічым не адрозніваюцца ад свабодных словазлучэнняў, але яны не могуць параджацца па прадуктыўных правілах і патрабуюць фіксацыі ў слоўніках. Як і ў фразеалагічных адзінак, устойлівасць такіх адзінак праяўляецца ў абмежаванні разнастайнасці трансфармацый, якія дапушчальныя ў адпаведнасці з множнасцю рэгулярных спосабаў выражэння аднаго і таго ж зместу [7]. Словазлучэнні такога тыпу не валодаюць ідыяматычнасцю, бо значэнне такіх словазлучэнняў можна «вывесці» са значэнняў іх кампанентаў.

Што датычыцца атрыбутыўных адносін, то яны ў беларускай мове разглядаюцца ў межах словазлучэння і складанага сказа, дзе атрыбутам з’яўляецца даданая азначальная частка. Атрыбутыўныя спалучэнні найбольш пашыраныя ў беларускай мове, на іх прадуктыўнасць уплывае «структурная разнастайнасць <...> сэнсавыя адценні, тонкая дыферэнцыяцыя адценняў пры агульным значэнні» [1, с. 4]. Даследчык А. І. Смірніцкі адзначае, што атрыбутыўная сувязь самая цесная паміж словамі ў сказе, бо яна «па сіле «счаплення» паміж вядучым і залежным словам набліжаецца да сувязі паміж кампанентамі складанага слова» [6, с. 176]. Як і для свабодных устойлівых спалучэнняў, так і для ўстойлівых неідыяматычных атрыбутыўных спалучэнняў мэтазгодна разглядаць беспрыназоўнікавыя словазлучэнні разам з прыназоўнікавымі канструкцыямі. У выніку выбаркі адзінак з «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы» (далей – ТСБМ) было выяўлена 345 устойлівых неідыяматычных атрыбутыўных спалучэнняў. Паводле выражэння галоўнага кампанента – гэта іменныя (субстантыўныя) словазлучэнні, залежны кампанент якіх выражаны прыметнікам, назоўнікам або прыназоўнікавай канструкцыяй. Галоўны кампанент-субстантыў пераважна мае форму адзіночнага ліку і ў кантэксце такія адзінкі могуць набываць любую лікавую форму. Адзначаюцца таксама спалучэнні, дзе галоўны кампанент мае форму множнага ліку. У гэтых выпадках форма кампанента абумоўлена семантыкай: *агнястрэльныя прыпасы, адкіды грамадства, сабаліныя бровы, шаноўныя гады, маладыя гады* і інш.

Характар залежнага кампанента дазваляе класіфікаваць выяўленыя канструкцыі як:

1) атрыбутыўныя канструкцыі з ад’ектыўным атрыбутам, дзе ў якасці атрыбута ўжываецца прыметнік (*аўтарскі аркуш, бабіна лета, жывы куток, курыная памяць, лёгкая атлетыка, лірычнае адступленне, лётная дарожка, маладое віно, поўны месяц, рымскі профіль, чорная магія* і інш.). Размяшчэнне залежнага кампанента ў абсалютнай большасці прэпазіцыйнае, аднак прадстаўлены выразы з постпазіцыйным размяшчэннем – *ірад акаянны*.

У атрыбутыўных спалучэннях гэтай падгрупы семантычнае пераасэнсаванне атрымлівае залежны кампанент, аднак яно адбываецца пад непасрэдным уплывам галоўнага кампанента-назоўніка. Так, выраз *сляпы дождж* мае значэнне ‘дождж, які ідзе пры сонцы’, аднак семантыка гэтага выразу не вынікае са значэння кампанентаў. Субстантыў *дождж* рэалізуе прамое значэнне ‘атмасферныя ападка і ў выглядзе капель вады, якія падаюць з хмар’, зафіксаванае слоўнікамі [10, с. 187], аднак ні адно са слоўнікавых значэнняў прыметніка *сляпы* не суадносіцца з сонцам. Семантыка выразу пабудавана на вобразе – дождж суадносіцца са сляпым чалавекам. Як сляпы чалавек ‘пазбаўлены зроку, не бачыць’ чаго-н., так і дождж «не бачыць» сонца. Перанос вобраза, на наш погляд, базіруецца на ўзаемавыключэнні паняццяў *сонечнае надвор’е – пахмурнае надвор’е, дождж*. Такім чынам, адбываецца пераасэнсаванне значэння прыметніка пад уплывам семантыкі назоўніка. У ТСБМ фіксуецца таксама сінанімічны ўстойлівы выраз *цыганскі дождж*. Ён таксама ўтвораны за кошт пераасэнсавання значэння прыметніка *цыганскі*, аднак вызначыць дакладна асаблівасці пераносу не падаецца магчымым. Згодна са слоўнікам, *цыганскі* мае два значэнні: ‘які мае адносіны да цыганоў, які належыць ім’ і ‘такі, як у цыганоў’, пераасэнсаванне адбываецца, хутчэй за ўсё, за кошт дадатковых асацыяцый прыметніка.

У выразе *ірад акаянны* інверсія выкарыстана з мэтай павышэння экспрэсіі і выдзялення прыметніка *акаянны*, што садзейнічае выдзяленню прыметы прадмета разважання (*ірад*). У дадзеным прыкладзе прымета прадмета набывае асобую інфармацыйную значнасць.

Лексема *ірад* мае матываванае значэнне ‘мучыцель, кат’, яна паходзіць ад уласнага імя правіцеля Іудзеі – жорскага, бязлітаснага чалавека, забойцы сваёй сям’і. Прыметнік акаянны мае першаснае значэнне ‘пракляты, адхілены царквою, грахаводны, паганы’. Слова ўтворана ад неўжывальнага зараз дзеяслова *окаяти* ‘заядбаць, выказаць пагарду’ [3, с. 131], параўн. таксама: *окаивать* – царк. ‘прызнаць адрынутым і вартым праклёну, адчужэння’ [5]. У некаторых крыніцах абазначана сувязь гэтай лексемы з уласным іменем Каін – біблейскага персанажа, сына Адама і Евы, які забіў свайго брата Авеля, але раскаяўся [11; 12, с. 15]. У «Слоўніку беларускай мовы» І. Насовіча лексема *каін* мае значэнне ‘пракляты, які не раскаяўся, акаянны’ [4, с. 227].

З часам значэнне лексемы *акаянны* было пераасэнсавана, у яго семантыцы былі ўзмоцнены негатыўныя канатацыі, што прывяло да фіксацыі новай семантыкі слоўнікамі. У ТСБМ фіксуецца адценне ‘бесчалавечны, жорсткі, ганебны’ [9, с. 209], у «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» зафіксавана самастойнае значэнне ‘2. Жорсткі, бесчалавечны, непрыемны’ [8, с. 66]. Ва ўстойлівым спалучэнні *ірад акаянны* гэта значэнне ўзмацняецца і непасрэдна спалучэннем гэтых слоў разам, і постпазіцыяй прыметніка.

Мадэль *Nomen adjectivum + Nomen substantivum* колькасна пераважае сярод устойлівых неідыяматычных выразаў (297 адзінак, 86,08 % ад агульнай колькасці спалучэнняў), сувязь паміж кампанентамі – поўнае дапасаванне;

2) канструкцыі з атрыбутам-назоўнікам прадстаўлены прыназоўнікавымі і беспрыназоўнікавымі канструкцыямі. Па сваёй семантыцы назоўнік абазначае прадметнасць, а для выражэння прыкметы назоўнік у якасці азначэння павінен ужывацца або ў форме асобага склону, або ў спалучэнні з прыназоўнікам [6, с. 247]. Мадэль *Nomen substantivum1 + Nomen substantivum2* (34 адзінкі, 9, 85 % ад агульнай колькасці спалучэнняў) прадстаўлена выразамі з моцным кіраваннем у якасці сувязі паміж кампанентамі: *крык моды, голуб міру, дом культуры, атэстат сталасці, гонка ўзбраення, цякучасць кадраў, стол знаходак* і інш. Менш пашыраныя адзінкі, пабудаваныя па мадэлі *Nomen substantivum1 + Praepositio + Nomen substantivum2* (7 адзінак, 2, 02 % ад агульнай колькасці спалучэнняў). Калі беспрыназоўнікавыя канструкцыі пабудаваны аднатыпна, то залежны кампанент прыназоўнікавых устойлівых спалучэнняў мае розную склонавую форму, абумоўленую семантыкай усяго выразу.

У гэтай падгрупе семантычнае пераасэнсаванне пераважна закранае падпарадкаваны кампанент спалучэння. Да прыкладу, у спалучэнні атэстат сталасці, якое мае значэнне ‘пасведчанне аб заканчэнні сярэдняй агульнаадукацыйнай школы’ пераасэнсаванне адбылося за кошт метанімічнага пераносу: сталасць як ‘стан арганізма, які дасягнуў поўнага развіцця’ супадае ў часовых рамках з тэрмінам заканчэння навучання ў школе. Прадстаўлены і выпадкі пераасэнсавання галоўнага кампанента. У выразе *крык моды* ‘пра модную навінку’ змяняецца семантыка назоўніка *крык*, які набывае ў спалучэнні семантыку ‘выразнае, яскравае выяўленне чаго-н’.

На прыкладзе спалучэнняў *барадаты анекдот* і *анекдот з барадой* можна праілюстраваць сінанімію сінтаксічнай структуры ўстойлівых выразаў неідыяматычнага характару. Пры тоеснай семантыцы ім уласціва розная ўжывальнасць. Згодна з Беларускім N-корпусам, ужыванне беспрыназоўнікавай канструкцыі *барадаты анекдот* значна перавышае ўжыванне прыназоўнікавай канструкцыі *анекдот з барадой* – 28 ужыванняў і 8 ужыванняў адпаведна.

3) атрыбутыўныя канструкцыі з атрыбутам-словазлучэннем. Такія спалучэнні прадстаўлены мадэллю *Nomen substantivum1 + Nomen adjectivum + Nomen substantivum2* (4 адзінкі, 1, 15 % ад агульнай колькасці спалучэнняў) – *бюро добрых паслуг, група падоўжанага дня, правілы добрага тону, чалавек сярэдняга веку*.

У залежнасці ад колькасці складнікаў устойлівыя неідыяматычныя спалучэнні гэтай групы можна класіфікаваць як складаныя з-за наяўнасці ў іх складзе трох паўназначных слоў. Галоўны кампанент такіх словазлучэнняў прадстаўлены назоўнікам, а залежны кампанент – несвабодным словазлучэннем, якое выражае адзінае нерасчлянёнае паняцце і валодае

ўзнаўляльнасцю. Мовазнаўцы, якія ў першую чаргу разглядаюць колькасць сувязяў у словазлучэнні [2, с. 19], разглядаюць такія словазлучэнні як простыя, бо залежны кампанент словазлучэнняў прадстаўлены сінтаксічна непадзельным адзінствам. Але значная колькасць складаных словазлучэнняў не суадносіцца з простымі: *чалавек сярэдняга веку* – *сярэдневяковы чалавек.

Залежны кампанент выяўленых выразаў мае розную склонавую форму, абумоўленую семантыкай усяго выразу, і выражае прымету прадмета, абазначанага галоўным словам у словазлучэнні.

4) атрыбутыўныя канструкцыі з паралельным падпарадкаваннем, утвораныя па мадэлі *Nomen adjectivum + Nomen substantivum1 + Nomen substantivum2* (1 адзінка) – бесстаночнае ўтрыманне жывёлы.

Нешматлікія, але былі выяўлены таксама канструкцыі ў пэўнай граматычнай форме *на вольным паветры, у вузкім плане, сярод белага дня*, якія рэалізуюць акалічнаснае значэнне.

У «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» значэнне выразу *сярод белага дня* пададзена як ‘удзень, днём’. Можна меркаваць, што форма роднага склону і пераасэнсаванае значэнне прыметніка *белы* выкарыстаны з мэтай вылучыць прымету назоўніка *дзень*: «частка сутак, час ад усходу да заходу сонца, ад раніцы да вечара // дзённае святло» [10, с. 167], бо *белы* – ‘процілеглы ночы’. У дадзеных прыкладах пэўная склонавая форма акцэнтуюе значэнне назоўніка з дапамогай адпаведнай граматычнай формы.

Такім чынам, выбраныя з «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы» ўстойлівыя неідыяматычныя атрыбутыўныя спалучэнні ў залежнасці ад віду выражэння атрыбуту прадстаўлены 4 відамі. Структурна залежны кампанент устойлівых неідыяматычных кампанентаў прадстаўлены прыметнікам (з прэпазіцыйным і постпазіцыйным размяшчэннем), назоўнікам (прыназоўнікавымі і беспрыназоўнікавымі канструкцыямі), несвабодным словазлучэннем, а таксама канструкцыямі з паралельным падпарадкаваннем. Выяўлены таксама спалучэнні ў пэўнай граматычнай форме, у якіх значэнне галоўнага кампанента акцэнтуюецца з дапамогай адпаведнай граматычнай формы. Семантычнае пераасэнсаванне ва ўстойлівых неідыяматычных атрыбутыўных спалучэннях закранае пераважна залежны кампанент словазлучэння. Выяўлена таксама сінанімія сінтаксічнай структуры ўстойлівых неідыяматычных атрыбутыўных адзінак.

Бібліяграфічны спіс

1. Бондал, І. В. Канструкцыі з атрыбутыўнымі адносінамі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове: структурна-семантычная характарыстыка : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.02 / І. В. Бондал ; Беларус. дзярж. пед. ун-т. – Мінск, 1995. – 19 с.
2. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова: сінтаксіс, пунктуацыя : вучэб. дапам. / Л. І. Бурак. – Мінск : Універсітэцкае, 1987. – 320 с.
3. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Акад. навук Беларус. ССР, Ін-т мовазнаўства ; гал. рэд. А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–2017. – Вып. 22 / склад.: А. М. Булыка [і інш.]. – 2002. – 442 с.
4. Насовіч, І. І. Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. – Факс. выд. – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1983. – 792 с.
5. Окаивать [Электронный ресурс] // Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.] / В. И. Даль. – 3-е, испр. и значительно доп. изд. под ред. И. А. Бодуэна-де-Куртенэ. – СПб. ; М., 1905. – Т. 2. – Режим доступа: <https://gufo.me/dict/dal/окаивать>. – Дата доступа: 09.08.2023.
6. Смирницкий, А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий ; ред. В. В. Пассек. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1957. – 286 с.
7. Телия, В. Н. Фразеология [Электронный ресурс] / В. Н. Телия // Лингвистический энциклопедический словарь / Науч.-ред. совет изд-ва «Советская энциклопедия», Ин-т

- языкознания Акад. наук СССР ; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М., 1990. – Режим доступа: <http://taramark.narod.ru/les/560a.html>. – Дата доступа: 09.08.2023.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў : у 2 т. / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Ін-т мовазнаўства ; уклад.: І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларусь, 2022. – Т. 1. – 487 с.
 9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 1 / рэд. М. П. Лобан. – 1977. – 604 с.
 10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 2 / рэд. А. Я. Баханькоў. – 1978. – 765 с.
 11. Ухтомский, А. Что такое «печать Каина»? [Электронный ресурс] / А. Ухтомский // Православная жизнь. – Режим доступа: <https://pravlife.org/ru/content/chto-takoe-pechat-kaina>. – Дата доступа: 09.08.2023.
 12. Фоменко, И. Б. Библейское имя КАИН в русской языковой картине мира : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / И. Б. Фоменко. – Владивосток, 2004. – 216 с.

К ВОПРОСУ О РАЗРАБОТКЕ И АПРОБАЦИИ ИНТЕРАКТИВНОГО ЭУМК ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК» ДЛЯ СТУДЕНТОВ ИСТОРИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА

Т. В. Барышная (Минск, Беларусь)

Одной из ключевых задач Государственной программы «Цифровое развитие Беларуси» на 2021–2025 годы является обеспечение доступности образования, основанного на применении современных информационных технологий как для повышения качества образовательного процесса, так и для подготовки граждан к жизни и работе в условиях цифровой экономики [1, с. 6]. Реализация программы актуализирует вопросы развития и создания новых интерактивных образовательных информационных ресурсов, а также формирования информационно-коммуникационной компетентности участников образовательного процесса.

В соответствии с «Положением об интерактивном электронном учебно-методическом комплексе БГПУ» (далее – интерактивный ЭУМК) данный электронный образовательный ресурс включает систематизированные учебные, научные и методические материалы по определенной учебной дисциплине для организации учебного процесса и ориентирован на осуществление самостоятельной учебно-исследовательской деятельности обучающихся на основе технологий и методик электронного обучения [2].

Проектирование интерактивного ЭУМК «Иностранный язык (английский) для студентов специальности 6-05-0113-01 Историческое образование» (регистрационное свидетельство №1142335687 от 24.08.2023; авторы: Барышная Т. В., Сахончик Т. П.) проводилось в рамках научно-исследовательской темы кафедры иностранных языков БГПУ «Разработать научно-методическое обеспечение формирования иноязычной коммуникативной компетентности студентов педагогических специальностей в процессе обучения иностранному языку».

Интерактивный ЭУМК разработан в соответствии с учебным планом и программой по дисциплине «Иностранный язык» с учетом кредитно-модульной системы и программно-технических требований системы дистанционного обучения (далее – СДО) Moodle БГПУ. Интерактивный ЭУМК состоит из 12 модулей. В модуле «Описание ресурса» содержатся общие сведения о ресурсе, его авторах и целевой аудитории, свидетельство о государственной регистрации. В «Организационно-методическом модуле» размещена утвержденная учебная